

ЗБІЛЬШЕННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ РОЛІ ДОКТРИНАЛЬНИХ ДЖЕРЕЛ ПРАВА В РОМАНО-ГЕРМАНСЬКІЙ ТА АНГЛОСАКСОНСЬКІЙ ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ

В сучасний період зростання теоретичного і практичного інтересу до знаходження відповіді на питання фундаментального змісту пов'язані з суттєвими змінами, які охоплюють майже всі країни світу. Суспільство знаходиться в процесі переходу в якісно інший стан, який характеризується об'єднанням національних утворень в єдину світову систему, створенням єдиних правових стандартів, насамперед в області прав людини. Все це відображається у всіх сферах життя людей і глибокими державно-правовими перетвореннями. Будь-які зміни в законотворчій діяльності супроводжуються глибокими дискусіями в суспільстві і державних інституціях, зверненням до фундаментальних понять права.

Зазначені тенденції супроводжуються переосмисленням ролі такої складової загальної системи джерел права як правова доктрина. Крім того, про актуальність проблем, пов'язаних з місцем і роллю джерел права в правових системах, свідчить значна кількість наукових досліджень в цьому напрямі, які з'явилися в останній час в Україні, Росії, інших країнах. Відмічається важлива роль для правової теорії і практики таких питань як поняття джерел права, їх сутності, змісту, природи. Питання класифікації джерел права, їх структури та ієрархії, а також співвідношення один з одним має значення при дослідженні як правових сімей, так і національних правових систем різних держав.

Основна мета роботи стосується дослідження місця і ролі доктринальних джерел права в процесі історичного розвитку суспільства, значення доктрини в романо-германській і англосаксонській системах права, впливу на її роль сучасних тенденцій, що відбуваються у світі.

Безпосереднє використання доктрини в якості джерела права характеризує період римського права, коли праці найвидатніших юристів склали джерело права, на них посилалися судді при вирішенні конкретних справ.

Характеризуючи розвиток романо-германської правової сім'ї, Н. Оніщенко робить висновок, що «етапи, які пройшла романо-германська правова сім'я, дають можливість зрозуміти логіку використання тих чи інших джерел у цій системі та детальніше їх охарактеризувати з урахуванням періодизації розвитку романо-германської правової сім'ї» [5, с. 20].

Римське право є базовим джерелом, підґрунтям створення більшості доктрин у країнах континентальної Європи, воно визначило напрямки формування та розвитку відповідних правових систем. Тому в історичному аспекті доцільним є аналіз безпосереднього використання доктрини в якості джерела права в період римського права. В V ст. було офіційно надано обов'язкової юридичної сили працям п'яти найвидатніших юристів: Ульпіана, Папініана, Гая, Павла та Модестіна. Вперше у світовій історії римські юристи стали оцінювати право з погляду його відповідності справедливості, природному праву, як реально існуючого, невід'ємної складової чинного права, як «інструмент» захисту відповідних прав.

Період розвитку романо-германської правової сім'ї з XIII до XVIII ст. асоціюється з періодом Відродження. Цей період характеризується зверненням до культурного спадку античності, правовим традиціям і самої правової системи Давнього Риму. Головна роль належала університетам, із яких першим і найбільш відомим був Болонський університет в Італії [2, с. 33]. В цей період остаточно перемагає і укореняється доктрина природного права, були розроблені основні принципи права, сама правова доктрина була основним джерелом права в романо-германській правовій сім'ї.

Ідеї і принципи, що були закладені в римському праві, одержують розвиток в різні періоди в різних країнах континентальної Європи. В подальшому з перемогою ідей демократії і кодифікації першість доктрини було замінено першістю закону. Проте, правова доктрина і нині значно впливає на розвиток права романо-германської правової сім'ї. Нині правові доктрини мають суттєве значення у зв'язку з вирішенням наступних питань: вони втілюються в рішеннях конституційних судів; мають значення на ета-

пі розробки законопроектів та їх прийняття; соціальні інтереси знаходять прояв у правових концепціях і ідеях і, таким чином, впливають на процес правотворчості; доктрина має особливе значення як джерело права в країнах, що мають істотні прогалини в праві [4, с. 167].

В сучасному світі в правових системах ряду країн існує практика безпосереднього застосування правової доктрини. Так, судова практика, яка заснована в ряді рішень Верховного суду Іспанії, формує так звану «загальну правову доктрину» (*doctrina legal*), що подібна *ампаро* — нормі, яка створена мексиканським Верховним судом у процесі розгляду справ, пов'язаних з питаннями про права людини [1, с. 48]. Застосування правової доктрини і прецедентного права як джерел права законодавчо закріплене в Цивільному кодексі цієї країни. В ст. 1 Кодексу вказується, що право повинно застосовуватися у всіх без винятку випадках, виходячи із букви і духу змісту його положень. Там, де в законодавчих актах відсутні норми, які могли б застосовуватися до справи, що розглядається, суддя повинен вирішувати питання згідно з існуючим звичаєвим правом. При цьому, у відповідності зі створюваними нормами і відносно них, суддя діє так, ніби він законодавець. Проте, у процесі здійснення такого роду діяльності суддя не повинен виходити за межі, встановлені визнаними принципами правової доктрини і нормами прецедентного права [3, с. 509].

Водночас не слід перебільшувати роль доктрини як юридичного джерела права, а тим більше вважати її пріоритетним джерелом в романо-германській правовій системі. Вплив доктрини є безсумнівним, проте вона має допоміжний характер стосовно головної форми права — закону.

Зазначимо також своєрідний приклад доктринального змісту в сучасній Україні, як країні, що належить до романо-германського правового блоку — діяльність Конституційної Асамблеї — аналітичного супроводу максимально презентативного наукового середовища щодо опрацювання і усунення недоліків Основного Закону держави. Конституційна Асамблея, що сформована у кількості майже 100 осіб, має підготувати концепцію і проект Закону України «Про зміни до Конституції України». Досягнення цієї мети забезпечується зокрема наступними правами Конституційної Асамблеї: самостійно обирати склад Координаційного бюро, утворювати комісії та інші робочі органи; вносити Президентові України пропозиції змін до персонального складу Конституційної Асамблеї; одержувати в установленому порядку від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, державних установ та громадських організацій необхідну інформацію, матеріали і документи; надсилати підготовлені Конституційною Асамблеєю документи для їх експертної оцінки у вітчизняні, іноземні і міжнародні наукові та експертні центри, що спеціалізуються в галузі конституційного права; залучати на громадських засадах до своєї діяльності вітчизняних та іноземних учених-конституціоналістів, а також інших фахівців, які мають досвід роботи у сфері законотворчої діяльності, державотворення і правотворення; запрошувати на свої засідання представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, наукових, освітніх та інших установ, політичних партій і громадських організацій для участі в обговоренні відповідних питань; ініціювати та проводити наукові і науково-практичні конференції, семінари, круглі столи, а також інші відповідні заходи з питань удосконалення Конституції України; висвітлювати свою діяльність у засобах масової інформації. Високий науковий потенціал Конституційної Асамблеї є запорукою підготовки якісного законопроекту про внесення змін до Конституції України. Такого унікального органу у нас ще не було [8, с. 11-12].

Важливе місце правова доктрина має і в англосаксонській правовій системі. В якості одного із джерел англійського права виступає правова доктрина — концептуально оформлена думка відомих учених із питань права.

Уся англо-американська правова сім'я є наслідком діяльності розуму багатьох поколінь суддів. Разом з цим, як зазначають дослідники, в країнах загального права протягом тривалого часу роль правової доктрини як джерела права недооцінювалась. Систему англосаксонського права пронизує ідея справедливості, що знаходить своє обґрунтування в працях теоретиків і використовується в практичній діяльності судів. Особливістю джерел англійського права є те, що до них, в першу чергу, відносяться твори відомих юристів, більшість з яких займали високі суддівські посади. В англійській правовій системі доктринальними джерелами права вважаються праці: Гленвілла «Про закони та звичаї Англії» (1187 р.), Бректона «Про закони та звичаї Англії» (1250 р.), Літлтона «Про сейзину» (кінець XVI ст.), «Інституції англійських законів» Кока (1628 р.), Коментарі до законів Англії Блекстона (1765 р.), праці з права Д. Остіна та А. Дайсі тощо. Р. Давид і К. Жоффре-Спинози особливо відмічають згадуваний класичний труд Блекстона «Коментар до права Англії», що описує англійське право другої половини XVIII ст. — епохи, коли загальне право знаходилося в апогеї. Коментар, який можна віднести до одного із доктринальних джерел загального права, мав значний вплив в Англії і всіх англомовних країнах. Він встановлював рамки англійського права і полегшував в Сполучених Штатах Америки розповсюдження і рецепцію загального права [2, с. 223-224]. Відзначимо також в працях В. Блекстона розвиток уявлень стосовно теорії природного права, яка посідає одне з визначальних місць в формуванні положень про життєві (природні) права людини.

Нині загальне право залишається тією сім'єю, в рамках якої існує чимало національних законодавств [7, с. 121]. В системі загального права першочергове значення має англійське право як ідеологічна та джерелознавча база всієї правової сім'ї. Висока питома вага належить американському праву. Концепції загального права впливають і на інші національні законодавства даної правової сім'ї. На цю обставину звертають увагу і автори академічного курсу з теорії держави і права за редакцією О. Зайчука і Н. Оніщенко, де відмічається, що саме англійське право є тією правовою моделлю, яка сприймається протягом багатьох століть далеко за межами Англії [6, с. 592-593]. Більшість країн, що відносяться до англосаксонської правової сім'ї, мають особливості свого історичного розвитку, який відобразився на своєрідності національних правових систем.

Підсумовуючи вищенаведене зазначимо, що в останній час склалися умови прискореного зближення правових систем, особливого значення набули проблеми прав людини, спостерігається створення загальноєвропейських і загальносвітових інституцій — всі ці процеси змушують звертатися до фундаментальних понять права і, як наслідок, до тенденції збільшення ролі правової доктрини як джерела права.

Використані джерела:

1. Арановский К.В. Государственное право зарубежных стран: [учебник] / К.В. Арановский. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 488 с.
2. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози; [пер. с фр. В.А. Туманова]. — М.: Междунар. Отношения, 1998. — 400 с.
3. Марченко М.Н. Источники права: [учеб. пособ.] / М.Н. Марченко. — М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. — 760 с.
4. Пархоменко Н.М. Джерела права: проблеми теорії та методології: [монографія] / Н.М. Пархоменко. — К: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. — 336 с.
5. Порівняльне правознавство (правові системи світу): [монографія] / [за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко]. — К.: Парламентське вид-во, 2008. — 430 с.
6. Теорія держави і права. Академічний курс: [підручник] / [за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко]. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 688 с.
7. Тихомиров Ю.А. Курс сравнительного правоведения / Ю.А. Тихомиров. — М.: НОРМА, 1996. — 432 с.
8. Шемшученко Ю.С. До питання про формування і розвиток державно-правових інститутів незалежної України / Ю.С. Шемшученко, Н.М. Оніщенко // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2012. — № 8. — С. 11-12.

Гордимов А. В. Збільшення в сучасних умовах ролі доктринальних джерел права в романо-германській та англосаксонській правових системах.

В роботі з'ясовується роль доктринальних джерел права в романо-германській та англосаксонській правових системах. Досліджуються питання місця і ролі доктринальних джерел права в процесі історичного розвитку суспільства. Аналізується значення доктрини в романо-германській і англосаксонській правових системах. Визначається вплив на розвиток доктринальних джерел права сучасних тенденцій, що відбуваються в світі. Зроблено висновок, що процеси зближення правових систем та зростання ролі прав людини змушують звертатися до фундаментальних понять права і, як наслідок, до тенденції збільшення ролі правової доктрини як джерела права.

Ключові слова: доктринальні джерела права, романо-германська та англосаксонська правові системи.

Gordimov A. V. Увеличение в современных условиях роли доктринальных источников права в романо-германской и англосаксонской правовых системах.

В работе выясняется роль доктринальных источников права в романо-германской и англосаксонской правовых системах. Исследуется вопрос места и роли доктринальных источников права в процессе исторического развития общества. Анализируется значение доктрины в романо-германской и англосаксонской правовых системах. Определяется влияние на развитие доктринальных источников права современных тенденций, которые происходят в мире. Сделан вывод, что процессы сближения правовых систем, возрастание роли прав человека заставляют обращаться к фундаментальным понятиям права и, как следствие, к тенденции увеличения роли правовой доктрины как источника права.

Ключевые слова: доктринальные источники права, романо-германская и англосаксонская правовые системы.

Gordimov A. Increase in modern conditions of a role of doctrinal right sources in the Romance-German and Anglo-Saxon legal systems.

In this paper the role of doctrinal right sources in the Romance-German and Anglo-Saxon legal systems is considered. The place and role question doctrinal right sources in the course of society historical development is investigated. The importance of the doctrine in Romance-German and Anglo-Saxon legal systems is analysed. Influence on development of doctrinal right sources in modern conditions which occur in the world is defined. The conclusion that processes of rapprochement of legal systems, increase of a role of human rights determining tendency of increase in a role of the legal doctrine as right source.

Key words: doctrinal legal sources, Romance-German and Anglo-Saxon legal systems.

Рекомендовано до друку відділом теорії держави і права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.